

Kjell Petersson:

Kristi verkliga närvaro i nattvarden

Realpresens och anamnes

När det gäller gudstjänsten är skärningspunkten mellan det konfessionella, lutherska och det ekumeniska av stort intresse och särskilt de punkter där dessa båda breda tankeströmningar möts och både förstärker varandra och kastar nytt ljus över gudstjänsten, i synnerhet då nattvarden. En sådan punkt är Kristi närvaro, hans sakramentala närvaro, denna oerhörda kraft och närvaro som i luthersk teologi getts namnet realpresens och som i den liturgiska eller ekumeniska teologin beskrivs som anamnes, åminnelse, närvaro. Det som är Kyrkans, alltså Kristi kyrkas kallelse och uppgift när gudstjänst firas, är att gestalta denna närvaro. Exakt detta handlar gudstjänsten om: att gestalta Kristi närvaro, att ge form och ord åt det som Kristus gjort och gör, så att det blir synligt och i den mån det kan begripas, också begripligt. Denna beskrivning av gudstjänsten är fjärran från allt tal om gudstjänsten som det tillfälle då enskilda eller grupper ska gestalta sina religiösa eller andra erfarenheter. Mänskliga erfarenheter, hur fromma de än är, kan aldrig ersätta den gudomliga närvaron - och det är också detta som människor söker, nämligen tonen från himlen och den frid som inte världen kan ge, utan bara Herren Jesus Kristus.

Det lutherska arvet

Den lutherska reformationens ställningstaganden i fråga om nattvarden var som bekant riktade mot två håll. Gentemot katolikerna förnekade man att nattvarden var ett mässoffer och med stor kraft hävdades att offret skett en gång för alla och att det inte upprepades i mässan. Hela denna frågeställning har kommit i ett nytt ljus genom den liturgiska rörelsens upptäckt av åminnelsen, anamnesen, dess innebörd och betydelse. Den andra frontlinjen gick gentemot de reformerta och framför allt mot Zwingli. Skiljelinjen där handlade just om Kristi närvaro i mässan. När de reformerta avvisade tanken på Kristi närvaro i bröd och vin, hängde detta samman med att de tänkte sig att Kristi mänskliga natur, som efter himmelfärden fanns på Guds högra sida, var rumsligt begränsad och således inte kunde vara närvarande i nattvarden bröd och vin. Brödet och vinet var istället en bild för den andliga gemenskap, som består i att de sant troende genom tron i anden införlivas med Herren Kristus och på så sätt blir sanna, andliga lemmar i hans kropp. Mot detta hävdar bekännelseskriterierna gång på

gång: Kristus är närvarande inte bara på ett andligt sätt i den troendes hjärta utan på altaret under brödets och vinets gestalter.

Hur Kristus är närvarande i den heliga nattvarden diskuteras i Konkordieformeln och där skiljer man mellan tre olika sätt av Kristus-närvaro:

För det första ett gripbart och kroppsligt sätt, då han lekamligen vandrade omkring på jorden och hans kropp var till rummet begränsad. Detta sätt kan han ännu använda, när han vill, såsom han gjorde efter uppståndelsen och skall göra på den yttersta dagen. (SKB s 626).

Denna första närvaroform är den jordiska, mänskliga. Om det vore fråga om denna närvaro i nattvarden skulle detta vara ”den kapernaitiska åsikten om en grov köttslig närvaro” (SKB s 628). Av de reformerta motståndarna anklagades lutheranerna för en sådan syn och detta avvisas med eftertryck.

Det andra sättet är ett obegripligt och andligt sätt, då han /Jesus/ icke begränsas av rummet ... liksom ... ljuset och hettan genomtränger luft, vatten, glas, kristall och dylikt utan att vara rumsligt begränsade... Detta sätt använde Kristus, då han gick ut ur den tillslutna graven, då han kom genom stängda dörrar, då han är i nattvarden bröd och vin och då han ... föddes av sin moder:

Det tredje sättet på vilket Kristus är närvarande är ett gudomligt och himmelskt sätt, när han är ett med Gud... Ty då Kristus är ett med Gud, måste du förlägga detta hans väsen långt, långt utanför skapelsen, så långt som Gud är utanför den, men å andra sidan så djupt inne i skapelsen och så nära den, som Gud är i sin skapelse. (SKB s 626 f).

Det första närvarosättet är således Kristi jordiska närvaro. Det tredje sättet är det vi kallar Guds allestädes närvaro. Eftersom Kristus är en av personerna i den heliga Treenigheten har han del i denna Guds allestädes närvaro. Denna närvaro är en rent andlig närvaro, det finns inget kroppsligt i denna. Utöver detta räknar luthersk teologi med en mellanform, en speciell uppenbarelse-närvaro, det andra sättet ovan. Denna närvaro är den sakramentala närvaron. Som Jesu jordiska närvaro är denna närvaro en kroppslig, lokaliserbar och gripbar närvaro och samtidigt är den som Guds allestädes närvaro en andlig närvaro och undandragen tidens och rummets begränsningar. Den kristologiska förutsättningen för denna sakramentala närvaro är läran om *communicatio idiomatum*, att det finns en gemenskap mellan de båda naturernas egenskaper. Kristus har också till sin mänskliga natur blivit insatt i Guds allmakt och på grund av denna allmakt, som meddelats honom, kan han vara och är i kraft av sitt testamentes ord i sanning närvarande med sin lekamen och sitt blod i den heliga nattvarden ... Detta är inte möjligt för någon annan människa, emedan

icke någon på detta sätt är förenad med den gudomliga naturen och införsatt i ett sådant gudomligt allsmäktigt majestät och välde i och genom en liknande personlig förening av de båda naturerna utom Jesus. (SKB s 636 f).

Den Kristi kropp och det Kristi blod som ges i den heliga nattvarden är hela Kristus, både hans efter uppståndelsen förhärlijade mänskliga natur och hans gudomliga natur. Därmed är ätandet inte en bild av ett andligt skeende, att Kristi ande förenas med människans själ, eller att den troende får del av frukterna av vad Kristus gjort utan ätandet är ett verkligt åtnjutande av Kristus själv, med munnen, *manducatio oralis*. Och när Kristus är närvarande, är också allt han gjorde närvarande: hans gärningar, hans lära, hans offerdöd och hans uppståndelse. Inte konstigt att Luther i sin stora katekes säger: ”Därför är nattvarden given till daglig spis och föda, för att tron må vederkvickas och stärkas”.

Kristi verkliga närvaro i nattvarden är alltså av största vikt och betydelse för den lutherska reformationen. För en modern forskare som Regin Prenter är realpresensen en lika avgörande punkt i luthersk syn som rättfärdiggörelsen genom tron:

“Den lutherske bekendelse kan sammenlignes med en ellipse, der har to brøendpunkter: artiklen om retfærdiggørelsen og realpræsenslæran.” (Prenter: Kirkens lutherske bekendelse, s 112).

Luthers starka betoning av Kristi verkliga närvaro, realpresensen, framhävs inte bara av Prenter. Den amerikanske lutheranen Jaroslav Pelikan betonar att när det talas om rättfärdiggörelsen genom tron allena, så är det viktigt att ordet ‘allena’ inte uppfattas så att det utesluter Guds ord och sakramenten. Det är nämligen genom dessa medel, ordet och sakramenten som tron skapas. För Luther hänger rättfärdiggörelseläran och sakramenten oupplösligt samman. När den tidens baptister förkastade den gamla synen på dopet och när den schweiziske reformatorn Zwingli förkastade den gamla synen på nattvarden, hävdade Luther därför bestämt att de omöjligen kunde ha förstått rättfärdiggörelseläran på ett korrekt sätt - eller någon annan lära heller. Så viktiga var sakramenten för Luther att han menade att man borde helt undvika den som misstog sig i fråga om dopet och nattvarden.

Anamnesen

Själva ordet *anamnes* är grekiska och översätts numera med minne: Gör detta till minne av mig, säger Jesus hos Lukas 22:19 (NT 81). Samma ord använder

Paulus i 1 Korintierbrevet 11:24-25, när han där återger Jesu ord vid nattvarens instiftande.

I bibelöversättningen 1917 används ordet åminnelse, och det ordet finns kvar i nattvarens instiftelseord i nuvarande handbok. I början på detta sekel uppfattades orden om åminnelse som en uppmaning att minnas; att genom en bestämd viljeakt komma ihåg det som en gång skedde. Nattvarden kunde karakteriseras som en minneshögtid för en bortgången och det hellenistiska inflytandet vid dess framväxt och utformning ansågs vara starkt.

Upptäckten av åminnelsens judiska bakgrund har här inneburit en omvälvning av stora mått. Ordet anamnesis går tillbaka på det hebreiska ordet zikkaron, med betydelsen att det man minns aktualiseras så starkt, att det får konsekvenser och verkningar i nuet och att det blir bestämmande för människans handlande. Det judiska påskfirandet har en stark åminnelsekaraktär och Harald Risenfeld skriver i SBU att påsken är ett exempel på den typ av kult, som innebär ett symboliskt-dramatiskt upprepande av en grundläggande händelse, så att samtidigt dennas resultat förnyas och upplevs som närvarande realiteter. Kulldramat skapar verklighet, det "förnyar" den mytiska eller historiska urhändelsen. (Artikeln Åminnelse).

I detta sammanhang har uttrycket aktiv anamnes använts för att beskriva vad det handlar om: att det förgångna blir närvarande med alla dess verkningar och följder. Överfört på nattvarden blir innebörden att det förgångna inte enbart handlar om den första nattvarden, anamnesen innefattar hela Kristi gärning. Anamnesen, åminnelse innebär närvaro, nämligen Kristi närvaro och därmed en närvaro av allt det som Kristus gjort. Det finns vidare en eskatologisk förväntan i åminnelse: Kristi gärning är inte fullbordad förrän han en gång återkommer i härlighet. Schmidt-Lauber ser denna Kristusanamnes som ett grundmönster i gudstjänsten: gudstjänsten har ett anamnetiskt drag, den är åminnelse, närvaron av Kristi person och verk:

När nu den kristna församlingen i gudstjänst firar sin Herres åminnelse, då påminner den sig inte bara ständigt på nytt hans död och hans uppståndelse, utan vet sin Herre vara närvarande med allt det han gjort för församlingen och allt han ännu kommer att göra, inbegripet den kommande fulländningen...Hela gudstjänstens väsen, denna gudstjänst till vilken församlingen samlas i Hans namn, är Kristus-åminnelse, Kristus-anamnes - detta i synnerhet varje predikan. (Handbuch der Liturgik 1995, s 232).

Vid åminnelsen framträder det som en gång hände med sådan styrka att det blir närvarande. Till skillnad från den hellenistiska minneshögtiden, där de närvarande genom att minnas mentalt förflyttar sig till den plats och händelse som avses, är den hebreiska åminnelsen ett dynamiskt skeende:

I kyrkan är det inte så att den första nattvarden firas ännu en gång eller att den efterbildas, utan det som sker är ett medfirande. Lammets måltid i himmelen blir inte bara förkunnat, den föregripes och ger gudstjänsten - trots att den är ett provisorium - dess glans. (Handbuch der Liturgik s 232).

I liturgin upphävs tiden. Eller snarare så att i gudstjänsten möts två tider: den eskatologiska tiden och den historiska. Vid Kristi återkomst förenas dessa två tider; i tiden mellan himmelfärden och återkomsten lever Kristi kyrka i spänningen mellan det eskatologiska och det historiska.

Kristus är på en gång närvarande och frånvarande: han är så närvarande att han handlar i sakramenten, som en utsträckning av hans handlande under jordelivet. Samtidigt är han frånvarande, eftersom han sitter på Faderns högra sida, varifrån han ska återkomma till att döma levande och döda. I anamnesen sammanbinds och sammansmälter den mässa vi idag firar med den första nattvarden. Men inte bara det: i den mässa vi idag firar föregripes också den stora nattvarden i himmelen. Mässans nu är utsträckt så att i nuet ingår både den första nattvarden och den kommande himmelska nattvarden. Dåtid, nutid och framtid förenas och den som förenar är den närvarande Kristus. En formulering från de ekumeniska samtalen mellan lutheraner och katoliker får sammanfatta insikterna om innebörden i och betydelsen av anamnesen:

Kristus instiftade nattvarden, hans lekamens och blods sakrament med dess inriktning på korset och uppståndelsen, såsom en åminnelse (anamnesis) av Guds hela försoningsgärning genom honom. Kristus själv med allt vad han gjort för oss och för hela skapelsen (i sin inkarnation, sin tjänaregärning, sin undervisning, sitt lidande och offer, sin uppståndelse och himmelfärd och i pingsten) är närvarande i denna anamnes med en försmak av parusin (hans återkomst) och Rikets kommande härlighet. (Avsnitt 17 i Nattvarden - Herrens måltid).

Det finns klara och mycket tydliga beröringspunkter mellan Luthers envisa försvar för realpresensen i nattvarden, som var ett försvar för att närvaron i nattvarden inte bara var andlig, den var också en kroppslig, dvs en sakramental närvaro. Samma starka betoning av närvaron finns i det bibliska åminnelsebegreppet. I åminnelsen, anamnesen är Kristus själv närvarande med allt det han gjort för oss: inkarnationens förening av gudomligt och mänskligt,

hans livgivande och upprättande ord, hans offerdöd, hans uppståndelse och himmelsfärd. Realpresensen och åminnelsen förstärker varandra. Luthers envisa fasthållande vid den bokstavligen tolkningen av ordet est vid samtalen med Zwingli får ytterligare dimensioner vid upptäckten av åminnebegreppet. Åminnelsens Kristusnärvaro blir mer gripbar med hjälp av det kristologiska tänkande som ligger i uttrycket *communicatio idiomatum* och som hävdar att det finns en gemenskap mellan de egenskaper Kristus har som sann Gud och de han har som sann människa. Kristi kropp, hans på korset offrade och efter uppståndelsen förhärligade kropp är närvarande i, med och under det välsignade brödet och vinet.

Om det nu inte finns särskilt mycket om åminnelsen i bekännelseskrifterna, så finns det dock uttalanden hos Luther som ligger nära den förståelse av anamnesen som vuxit fram de senaste hundra åren. I sin skrift *Mot de himmelska profeterna* från 1525 skriver han:

Om syndernas förlåtelse talar vi på två sätt: för det första, hur förlåtelsen har förvärvat och för det andra hur förlåtelsen delas ut och skänks. Kristus har förvärvat syndernas förlåtelse på korset, det är sant. Men han har ännu inte utdelat eller gett den på korset ... Vill jag nu ha mina synder förlåtna, så skall jag inte ge mig iväg till korset, för där finner jag ännu inte förlåtelsen utdelad. Jag ska inte heller hålla mig till minnet av eller tanken på Kristi lidande, som Karlstadt talar om det. Ty där finner jag inte heller någon förlåtelse. Men jag ska gå till sakramentet (nattvarden) eller evangeliet. Där finner jag ordet som delar ut, skänker, erbjuder och ger mig den förlåtelse som Kristus förvärvat på korset.

Vad Luther här säger är följande: Både Kristus och allt det goda som han gjort är närvarande i nattvarden sakrament och i evangeliets ord. Detta påminner i hög grad om anamnesen som den uppfattas och beskrivs i den liturgiska rörelsen. Anamnesen betyder just detta: att Kristus själv är närvarande och därmed även allt det som han gjort. Denna tanke finns alltså hos Luther, även om han inte aktualiserar den vid sin behandling av nattvarden.

I många av kyrkornas svar på BEM-dokumentet tas frågan om realpresensen upp. Svaren pekar i olika riktningar. Enligt Seils beror detta inte så mycket på att de lutherska kyrkorna skulle se olika på realpresensen. Skillnaderna har i stället att göra med viljan eller oviljan att erkänna att även mindre framsteg är av betydelse. Ty BEM-texten är svävande i sina formuleringar: å ena sidan talar den klart och tydligt om "Kristi verkliga, levande och aktiva närvaro i nattvarden" (E 13), men å andra sidan är den otydlig när det gäller att knyta Kristi närvaro till brödet och vinet.

Därför efterlyser t ex den lutherska kyrkan i Australien att det klargörs att också den som äter utan tro tar emot Kristi kropp och blod, manducatio indignorum. Den norska kyrkan intar en liknande hållning. I sitt svar lyfter man fram lutherdomens sakramentala realism och pekar på faran att nattvarden spiritualiseras, att den blir ett inre andligt skeende utan egentlig relation till den yttre nattvardshandlingen och till brödet och vinet. Det är just genom att äta och dricka brödet och vinet som vi tar emot Kristi kropp och blod. Därför är det av stor vikt att sakramentens välsignelse, både vad gäller dop och nattvard, knyts till det synliga, brödet och vinet och vattnet.

De båda begreppen anamnes och realpresens har det gemensamt att de pekar på Kristi närvaro i nattvarden. Läran om realpresensen säger att Kristus är närvarande i, med och under bröd och vin. I BEM-avsnittet om nattvarden innebär sägs att Kristus själv är närvarande i nattvarden anamnes med allt vad han gjort och är. Föreningspunkten mellan de båda begreppen är att i båda tydliggöres att Kristus är närvarande i nattvarden bröd och vin. Skillnaden mellan dem är att realpresensen starkare än anamnesen binder närvaron till nattvardselementen och mottagandet; det är genom att äta och dricka brödet och vinet som man mottar Kristi kropp och blod. Anamnesen å andra sidan är tydligare i att framhålla att närvaron består i allt det som Kristus gjort och skall göra. Ett lyckat försök att binda samman anamnes och realpresens finner man hos Peter Brunner. Med ett uttryck hämtat från Rudolf Otto beskriver han nattvarden som ”effektiv representation.” Representation betyder ordagrant ännu en gång, re, närvarande, presentia. Och det som ännu en gång och effektivt, verksamt är närvarande i nattvarden är ”det historiska frälsningsskeende, som är koncentrerat till Jesu kors”. Denna Jesu Kristi närvaro, hans sannskyldiga korsoffer med sin eskatologiska kraft, som spränger all tid och rum, blir på ett hemlighetsfullt sätt verkligt och objektivt närvarande för oss i det utdelade brödet och vinet, för att vi ska dras in i honom och för att han ska bli mottagen av oss. Att nattvarden är närvaro av Jesu Kristi offer och den verkliga förmånen av det som är vunnet genom detta offer, är Nya Testamentets klara lära.

I det utdelade och mottagna brödet och vinet är korsoffret med all dess frälsningsbringande verkan närvarande. Den effektiva närvaron, representationen, av Jesu offer är sålunda enligt Brunner bunden till och utdelad med nattvarden bröd och vin.

Som en sammanfattning på denna punkt kan sägas att de lutherska kyrkorna är försiktigt positiva till anamnesen, samtidigt som man efterlyser en precisering i

fråga om närvaron. I lutherskt tradition har man redan gjort en sådan precisering i och med tanken på realpresensen. För luthersk tänkande är det av stor vikt att frågan om Kristi närvaro i nattvarden besvaras med en hänvisning till just brödet och vinet, det som räcket och mottages i kommunionen. Detta hänger samman med att nattvardsgästen ska kunna vara säker på att ha fått det som är nattvardens stora gåva, nämligen syndernas förlåtelse.

Epiklesen

I Joh 14 talar Jesus om att han ska sända lärjungarna en Hjälpare, som skall vara hos dem för alltid. Denne Hjälpare, som i vers 26 identifieras som den helige Ande som Fadern skall sända, har i Johannesevangeliet namnet Parakletos. Det finns ett närbesläktad verb där prefixet para byts ut mot epi före verbet kaleo, alltså epikaleo. Detta verb har betydelsen åkalla, anropa, vädja till någon. Som ordet epikles har det blivit en liturgisk fackterm. Epiklesen är den bönepunkt i nattvardsbönen där prästen ber att den helige Ande ska förvandla nattvardens bröd och vin till Kristi kropp och blod och att den helige Ande ska helga var och en som tar emot de heliga gåvorna. Epiklesen har en starkare ställning i de östliga kyrkorna än i de västliga. I de fornkristna liturgierna finns den normalt med. I väster har bönen om förvandling inte direkt varit en bön om helig Ande och så småningom blir frågan om konsekrationen, alltså när och hur bröd och vin i mässan blir till Kristi kropp och blod, en tvistefråga mellan öst och väst. På konciliet i Florens 1439 debatterades frågan huruvida bönen om Anden eller instiftelseorden var konsekrerande, utan att något beslut fattades. Den västliga synen hade då kommit dithän att endast Kristi ord sågs som konsekrerande. I den tridentiska mässan finns ingen klart uttalad epikles. För reformationstidens teologer var epiklesen okänd, eller i varje fall inte aktuell.

Det äldsta kända exemplet på en epikles finns hos Hippolytos från början av 200-talet i hans beskrivning av gudstjänsten i Rom. Efter instiftelseordens läsande ber biskopen:

“Till minne av hans död och uppståndelse frambär vi till dig detta bröd och denna kalk, och vi tackar dig för att du har ansett oss värdiga att stå inför dig och förrätta prästerlig tjänst. Och vi ber dig att sända din heliga Ande över din heliga kyrkas offer. Församla den, och låt alla dem som får del av dina heliga gåvor bli uppfyllda av den heliga Anden och så stärkas i tron på sanningen...”

Hos Hippolytos finns både en kort anarnes och en bön om Anden, epikles. Denna bön är riktad till Gud, som ombeds sända sin Ande dels över bröd och vin, ”din heliga kyrkas offer” och dels över alla som tar emot nattvarden, ”låt alla dem som får del av dina heliga gåvor bli uppfyllda av den heliga Anden”.

Hippolytos verkade i Rom och återger således västlig tradition. I östlig tradition har epiklesen en liknande uppbyggnad. I Basilius-liturgin från 300-talet är bönen om helig Ande riktad till Fadern, som ombeds sända Anden över ”oss” och över de framburna gåvorna, för att de ska helgas och för att brödet ska bli Kristi kropp och kalken Kristi blod.

Ett av den liturgiska rörelsens mål har varit att inom ramen för den eukaristiska bönen återge epiklesen dess plats. I 1942 års handbok inom Svenska kyrkan finns epiklesen med som en bön över kommunikanterna:

“Sänd din Ande i våra hjärtan, att han må hos oss tända en levande tro och bereda oss att rätt fira vår Frälsares åminnelse och mottaga honom, när han kommer till oss i sin heliga nattvard.”

I 1986 års handbok finns epiklesen med i alla nattvardsböner, om än i olika utformning. Som mest fullständig är epiklesen i nattvardsbön D med bön om Anden både över kommunikanterna och över de framburna gåvorna:

“Sänd din Ande i våra hjärtan, att han må hos oss tända en levande tro. Helga också genom din Ande detta bröd och vin, gåvor av jordens frukt och människors arbete, som vi bär fram inför dig. Vi tackar dig för att vi genom dem får del av Kristi kropp och blod.”

I den romersk-katolska mässordningen, missalet från 1970 finns fyra nattvardsböner och i alla finns bönen om Anden med. I reformationskyrkornas nya gudstjänstordningar finner man ofta tillsammans med instiftelseorden följande bönemoment: Tacksägelse, Anamnes, Epikles, Bön om fulländning. Placeringen av epiklesen växlar dock; den är ibland placerad före instiftelseorden och ibland efter dessa. Det finns vidare en tendens att vara mera återhållsam i formuleringarna vad gäller bönen om Andens sändande över brödet och vinet än vid bönen om Andens sändande över de närvarande. I en del kyrkor gäller bönen om Anden enbart nattvardsgästerna.

Epiklesens bön om helig Ande är ett uttryck för att kyrkan har en andlig dimension, som inte låter sig reduceras till enbart organisation och att kyrkan som gemenskap, *communio*, får sitt gudomliga liv från den helige Ande. Den helige Ande är den hemlighetsfulla kraften i varje gudstjänst:

Han /Anden/ blir synlig i sina gåvor; som sådan är han kyrkans gåva såväl som förespråkaren för Guds rike. Det är därför varje kristen gudstjänst i sin hjärtpunkt har en epikles eller en allvarlig vädjan att Anden må sänka sig över den kyrkliga församlingen och göra rikets hemligheter kända.

Det som händer i gudstjänsten sker i den helige Andes kraft och därför är bönen om Anden en bön om att Gud ska låta sina löften förverkligas.

Till redogörelsen för hur epiklesen åter har fått en plats i många västerländska kyrkors gudstjänstordningarna bör också fogas iakttagelsen att pneumatologin, läran om Anden, Andens gåvor och Andens verk idag finns i centrum för det teologiska intresset. Framväxten av pingströrelsen och olika karismatiska grupper, också inom de etablerade samfundet, liksom en ökad kännedom om ortodox teologi har verksamt bidragit till detta.

Nu finns det två slag av böner om den helige Ande i nattvardens sammanhang - man brukar skilja mellan kommunionepikles och konsekrationsepikles. Kommunionepiklesen är bönen om att Anden ska hjälpa var och en som kommunicerar, att i tro med brödet och vinet ta emot Kristus och hela hans frälsande verk. I denna mening är bönen om Anden inget främmande för luthersk tradition. I den s k postsanctusbönen (bönen mellan Helig /Sanctus/ och instiftelseorden) i HB 1942 i Svenska kyrkan finns en sådan epikles:

“Sänd din Ande i våra hjärtan, att han må hos oss upptända en levande tro och bereda oss att rätt fira vår Frälsares åminnelse och mottaga honom, då han kommer till oss i sin heliga nattvard.”

Det som sägs i denna bön låter sig väl förenas med formuleringen i CA V:

Ty genom Ordet och sakramenten såsom genom medel skänkes den helige Ande, vilken hos dem, som höra evangelium, frambringar tron, var och när det behagar Gud.

Bönen från HB 1942 och texten från den Augsburgska bekännelsen talar om den helige Andes verk i människans hjärta - detta Andens verk som gör att människan kan komma till tro och leva i tron. Detta är välkända lutherska tankar, och i generationer har barn och ungdomar i förklaringen till den tredje trosartikeln i Luthers lilla katekes fått lära sig just detta att jag icke av mitt eget förnuft eller kraft kan tro på Jesus Kristus, min Herre, eller komma till honom, utan den helige Ande har kallat mig genom evangelium, upplyst mig med sina gåvor, helgat och behållit mig i en rätt tro.”

Den helige Andes verk och verksamhet är här relaterat till den enskilda människan och hennes hjärta. Anden kallar människan ”var och när det behagar Gud”, Anden upplyser genom lagen och evangeliet och Anden helgar och behåller i en rätt tro. Platsen för Andens verk är alltså människohjärtat. Ytterligare en begränsning görs i bekännelseskrifterna: Anden verkar endast och allenast genom ordet och sakramenten; någon annan väg för evangeliet till människors hjärtan ges inte. Så är det formulerat i CA V och på flera ställen i

bekännelseskrifterna upprepas detta; den som hävdar något annat kallas för svärmare. Bönen i HB 1942 ligger helt i linje med denna lutherska tradition: den är en bön till Fadern att han ska sända sin Ande i mitt hjärta så att jag kan ta emot Kristus i nattvardens sakrament.

Bönen om helgandet av bröd och vin

Den andra formen av epikles är bönen om helig Ande över nattvardens gåvor, så att de blir Kristi kropp och blod. Den har numera sin plats i 1986 års HB och i en av handbokens nattvardsböner, nattvardsbön D, har den följande lydelse:

“Helga också genom din Ande detta bröd och vin, gåvor av jordens frukt och människors arbete, som vi bär fram inför dig. Vi tackar dig för att vi genom dem får del av Kristi kropp och blod.”

Att be om den helige Ande på detta sätt är fram till vårt århundrade okänt i den lutherska traditionen. Inte underligt om lutherska kyrkor har frågor att ställa inför BEM-textens formuleringar om epiklesen:

Är den helige Ande verkligen en förmedlare vid firandet av nattvarden? Är det inte Kristus själv som ger oss gåvorna i nattvarden?

De svar som ges på dessa frågor är många och de är sinsemellan skiljaktiga. Odelat positiva till BEM-textens avsnitt om epiklesen är enbart två lutherska kyrkor, den isländska och den rumänska. Flera kyrkor är positiva men med reservationer: epiklesen kan inte vara konsekrerande menar den norska kyrkan - detta tillkommer enbart Kristi egna ord vid nattvardens instiftelse, och den danska kyrkan hävdar att epiklesen är godtagbar om den innebär att Anden fullbordar Kristi löften; församlingens böner spelar dock för stor roll i dokumentet. Den lutherska kyrkan i Braunschweig menar att epiklesen kan vara berikande så länge Andens verk inte skiljs från Ordet, den lutherska kyrkan i Bayern säger att epiklesen är bra om den ökar förståelsen att Kristi närvaro är en Guds gåva och den svenska kyrkan talar om sin osäkerhet inför epiklesen och att det behövs mera tid för att bearbeta de frågor epiklesen ställer. Flera kyrkor avvisar epiklesen helt eller delvis: American Lutheran Church menar att epiklesen rationaliserar nattvardens mysterium, den lutherska kyrkan i Australien avvisar helt epiklesen, finska kyrkan menar att epiklesen fördunklar nattvardens karaktär av Guds gåva, Missouri-synoden säger samma sak genom att påpeka att epiklesen koncentrerar sig på kyrkans handlande istället för på Guds gåva, den lutherska kyrkan i Estland säger att epiklesen saknar biblisk grundval och den lutherska kyrkan i Nederländerna påpekar att sakramentet vare sig styrs av ämbetet eller Anden utan av Ordet.

Går man utanför de lutherska kyrkornas officiella svar finns flera kritiska synpunkter. Fredric Cleve har uppfattat Luther så att Kristi lekamen och blod är närvarande överallt i kraft av Kristi allestädes närvaro, den s k ubikvitet. Det speciella med nattvarden är att Kristi lekamen och blod där är närvarande för eder, för mig och att denna närvaro för mig är förbunden med ett särskilt tecken, med bröd och vin. Också förkunnelsen av evangelium gör den offrade Kristus närvarande för mig, men utan detta tecken.

Ett sådant synsätt är givetvis svårt att förena med behovet av en epikles. Vi behöver ju inte be att den helige Ande gör brödet och vinet till Kristi kropp och blod, eftersom Kristus i kraft av sin allestädes närvaro redan är närvarande i brödet och vinet.

Bönen om Anden handlar om två ting. Det första är att kyrkan är totalt beroende av det som Gud gör och ger, både här och nu och i framtiden, ända till den yttersta tiden. Men kyrkan kan varken förlita sig på ämbetet eller sakramenten eller något annat; det finns nämligen inga garantier i det historiskt framvuxna. Det andra är att Andens första och viktigaste uppgift är att visa på Kristus. Anden visar därvid på historien, eftersom Jesus från Nasaret är en historisk person ”född av jungfrun Maria, pinad under Pontius Pilatus, korsfäst, död och begravnen”. Historien - på kyrkligt språk – traditionen – ger inga garantier men kan för den skull vare sig förnekas eller negligeras. Traditionen är ju berättelsen om vad Anden sagt till kyrkan och därmed en del av Guds frälsningshistoria.

I kyrkans mitt finns Kristi offer och i epiklesen ber kyrkan att Anden än en gång ska ställa offret i centrum så att den korsfäste och uppståndne Kristus blir närvarande i välsignat bröd och vin. I synnerhet vid firandet av sakramenten är detta epikletiska förhållningssätt, den ständiga bönen om Andens sändande, grundläggande. Det är denna underliggande struktur som det är av sådan vikt att ständigt lyfta fram vid handhavandet av nådens medel och vid reflektionen över vad det innebär att vara kyrka. Det kyrkan gör, och det är det enda kyrkan noga besett kan göra, är att be att Gud sänder sin Ande för att helga de gåvor som bärs fram och för att skapa levande tro i människors hjärtan. Detta epikletiska mönster är konstitutivt för den communio kyrkan är. Detta epikletiska mönster har en strukturell likhet med reformationens ständiga hänvisning till ordet, evangeliet och Kristus som kyrkans och frälsningens enda grund. För reformatörerna var det historiskt framvuxna ingen hållbar grund att bygga på, samtidigt var de förvissade om att Guds ord och löften var fasta och skulle bestå till tidens slut.

Bönen om att Anden ska sändas liksom den reformatoriska hänvisningen till evangeliet pekar båda fram mot Kristi närvaro, andligt i det lästa och predikade

ordet och sakramentalt i nattvardens bröd och vin. Om utgångspunkten tas i denna Kristi närvaro, den andliga, den sakramentala och den närvaro som är en del av Guds allestädes närvaro finns förutsättningar för ett ytterligare närmande mellan ekumenisk teologi och luthersk tradition.

Kjell Petersson, är teol.doktor och bosatt i Hässelby

(För en utförligare behandling av det som sägs ovan, se Kjell Petersson: Åkallan och åminnelse, Arcus 2000. I boken återfinns litteraturförteckning till använd litteratur.)

2024-04-09